

ΑΣΤΕΡΙΟΣ Ι. ΚΟΥΚΟΥΔΗΣ

Εκπαιδευτικός - Ιστορικός

ΗΡΑΚΛΕΙΑ ΣΕΡΡΩΝ

Μια συλλογική βλάχικη οδύσσεια¹

Όταν αναζητούμε τους σημαντικότερους βλάχικους οικισμούς ή τις εγκαταστάσεις, η Ηράκλεια Σερρών σπάνια συμπεριλαμβάνεται ανάμεσα στους πλέον προβεβλημένους. Παραμένει μία σχετικά άγνωστη περίπτωση, ίσως γιατί βρίσκεται μακριά από την κορυφογραμμή της Πίνδου. Ωστόσο, αν και δεν κατοικήθηκε ποτέ αποκλειστικά και μόνο από Βλάχους, υπήρξε, άλλοτε, η πιο αξιόλογη εγκατάστασή τους σε ολόκληρη την Ανατολική Μακεδονία. Γνωστή παλιότερα με το όνομα Κάτω Τζουμαγιά δε φημίζεται για το απώτερο ιστορικό παρελθόν της, καθώς μας παρουσιάζεται ως ένας οικισμός που δημιουργήθηκε και αναπτύχθηκε κατά τη διάρκεια των τελευταίων χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας. Αυτό που την έκανε ξεχωριστή ήταν ο ρόλος της ως ένα ιδιαίτερα δραστήριο κέντρο εμπορίου, το οποίο γεννήθηκε μέσα από την παραγωγική οικονομία του κάμπου του Στρυμόνα και τις επιχειρηματικές ικανότητες των Βλάχων κατοίκων της, και το οποίο τόλμησε, κάποτε, να ανταγωνιστεί ακόμη και τις Σέρρες.

Η μονογραφία των Καφταντζή και Τενεκετζή για την ιστορία και τη λαογραφία της Ηράκλειας παραμένει η πιο αξιόλογη καταγραφή και η σημαντικότερη πηγή πληροφοριών μέχρι σήμερα². Όμως, η σύγχρονη έρευνα της βιβλιογραφίας περί Βλάχων και η αξιοποίηση άγνωστου αρχαιακού υλικού έρχεται να προσφέρει νέα στοιχεία που μας βοηθούν να ερμηνεύσουμε το φαινόμενο της Ηράκλειας ως μια χαρακτηριστική και δυναμική βλάχικη εγκατάσταση. Κατά τη διάρκεια του 18ου αιώνα, ο κάμπος του Στρυμόνα, τα περάσματα της περιοχής και τα εμπορικά κέντρα της ήταν, ήδη, γνωστά και οικεία στους Βλάχους και ιδιαίτερα στους αεικίνητους εμπόρους και μεταφορείς, οι οποίοι διέσχιζαν τα μέρη αυτά με τα καραβάνια τους κατευθυνόμενοι είτε προς την Κωνσταντινούπολη είτε προς το Δούναβη κι ακόμη πέρα από αυτόν. Αν επιχειρήσουμε μια επιγραμματική ανασκόπηση της μαζικής άφιξης και της εγκατάστασης βλάχικων πληθυσμών στην Ανατολική Μακεδονία θα

¹ Η παρούσα εργασία αποτελεί διεύρυνση ομιλίας του συγγραφέα, που πραγματοποιήθηκε στην Ηράκλεια, στις 24 Σεπτεμβρίου 2008, σε εκδήλωση του Πολιτιστικού Συλλόγου Βλάχων Ηράκλειας.

² Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμοι Α' και Β', έκδοση Δήμου Ηράκλειας, 1973.

πρέπει να αναφέρουμε πως, από την πρώτη «καταστροφή» της Μοσχόπολης, στα 1769, και μέχρι τα μετεπαναστατικά χρόνια, οι περιοχές ανατολικά του Αξιού υπήρξαν, μάλλον, από τα πλέον ασφαλή και προσοδοφόρα καταφύγια για περισσότερες από δύο γενιές φυγάδων και αργότερα μεταναστών. Η άναρχη και διεκδικητική δράση των εξισλαμισμένων Αλβανών, η πολιτική του Αλή Πασά των Ιωαννίνων, τα γεγονότα της επανάστασης του 1821, αλλά και η ευνοϊκή πολιτική του δυναμικού τοπάρχη Σερρών Ισμαήλ μπέη έφεραν στην περιοχή νομαδοκτηνοτρόφους, εμποροβιοτέχνες, επαγγελματίες, ακόμη και πολεμιστές βλάχικης καταγωγής, οι οποίοι αναζητούσαν νέες εστίες με μεγαλύτερη ασφάλεια, κενά λιβάδια και ευκαιρίες για εργασία και προκοπή. Έφτασαν κατά κύματα ολόκληρα τσελιγκάτα, μεγάλες ή μικρότερες ομάδες οικογενειών ή και μεμονωμένοι δραστήριοι άντρες από όλους τους προγονικούς, μητροπολιτικούς οικισμούς των Βλάχων στη ραχοκοκαλιά της Πίνδου και των προεκτάσεών της. Ουσιαστικά, η βλάχικη εγκατάσταση στην Ηράκλεια ήταν αποτέλεσμα και δημιουργημα της βλάχικης διασποράς, στα τέλη του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα³.

Το πιθανότερο είναι πως, μέχρι τα τέλη του 18ου αιώνα και την άφιξη των πρώτων Βλάχων οικιστών, στην περιοχή της Ηράκλειας υπήρχαν κάποιες ασήμαντες αγροτικές εγκαταστάσεις Τούρκων. Σύμφωνα με μία εκδοχή το παλιό όνομα του πρωταρχικού οικισμού δόθηκε από αυτούς, καθώς κάθε Παρασκευή, δηλαδή κάθε Τζουμαά σύμφωνα με το οθωμανικό ημερολόγιο, στην περιοχή διοργανωνόταν εβδομαδιαίο παζάρι διακίνησης εμπορευμάτων. Έτσι, ο οικισμός που αναπτύχθηκε γύρω και χάρη στο παζάρι ονομάστηκε Τζουμαγιά και μάλιστα Κάτω ή Μπαϊρακλί Τζουμαγιά, ώστε να διαχωρίζεται από την Άνω Τζουμαγιά, τη σημερινή πόλη Μπλαγκόεβγκραντ που βρίσκεται βορειότερα στο έδαφος της Βουλγαρίας⁴. Ως αποτέλεσμα, η πολυσυλλεκτική ομάδα των Βλάχων, που ρίζωσε στην Ηράκλεια, απέκτησε ένα νέο συλλογικό όνομα και επικράτησε να είναι γνωστή ως Τζουμαγιώτες Βλάχοι.

Υπάρχει η αναφορά πως ο πρώτος πυρήνας των οικιστών βλάχικης καταγωγής σχηματίστηκε από μία ομάδα οικογενειών γνωστή με την προσωνυμία Νεβεσκάνοι, καθώς προερχόταν από το σημερινό Νυμφαίο (Νέβεσκα) της Φλώρινας⁵. Δεν είναι απόλυτα σαφές το τι προκάλεσε την έξοδο των Νυμφαιωτών από το χωριό τους. Είναι γνωστό πως ο πληθυσμός του Νυμφαίου είχε προσανυξηθεί καθώς δέχτηκε κύματα Βλάχων προσφύγων προερχόμενων, κυρίως, από τη Νικολίτσα του Γράμμου και, πιθανά, τη Μοσχόπολη. Είχε

³ Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, Θεσσαλονίκη 2000, σ. 123-139, 178-182, 233-254, 354-356, 407-419, 451-457.

⁴ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, όπ. π., τόμος Α', σ. 42-48.

⁵ Ν.Α. Λούστας, *Η ιστορία του Νυμφαίου-Νέβεσκας Φλώρινας*, Θεσσαλονίκη 1994, σ.18-21.

παίξει το ρόλο ενός σχετικά ασφαλούς καταφυγίου όταν οι Τουρκαλβανοί οδήγησαν σε μαρασμό και ερήμωση τους φιλοπρόδους βλάχικους οικισμούς στις περιοχές της Μοσχόπολης και του Γράμμου από τα 1769 και μετά, μέσα στα γεγονότα μιας ρωσο-τουρκικής σύγκρουσης που στην ελληνική ιστοριογραφία έγιναν γνωστά ως τα *Ορλωφικά*. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ο υπερπληθυσμός, κάποιες ενδοκοινοτικές διαφορές, μία επικίνδυνη επιδημία ή και οι συνεχιζόμενες πιέσεις των Τουρκαλβανών ίσως στάθηκαν οι αιτίες και οι αφορμές για μία νέα ομαδική έξοδο που στράφηκε προς την Ανατολική Μακεδονία⁶. Έτσι, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε πως ανάμεσα στους Νεβεσκάνους υπήρχαν τόσο γηγενείς κάτοικοι του Νυμφαίου όσο και πρόσφυγες που είχε δεχτεί. Στις νέες τους εστίες παρουσιάζονται να σχηματίζουν εδραίες εγκαταστάσεις εμποροβιοτεχνικού ή επαγγελματικού προσανατολισμού σε αντιδιαστολή με άλλους Βλάχους που κατέφτασαν στην περιοχή διατηρώντας ένα νομαδοκτηνοτροφικό χαρακτήρα. Το πιθανότερο είναι πως αυτή η πρωταρχική ομάδα βρέθηκε στην Ηράκλεια μέσα από μια διαδικασία μετεγκατάστασης, αφού έπερασε ή βρέθηκε για κάποια περίοδο, ίσως και για μία με δύο γενιές, στα Άνω Πορόια⁷ και τη Ράμνα. Το γεγονός αυτό έρχεται να επιβεβαιωθεί από τις συγγενικές σχέσεις και τις παραδόσεις που διατηρήθηκαν και αναγνωρίζονταν ανάμεσα στους Νεβεσκάνους της Ηράκλειας και αυτούς των γειτονικών εγκαταστάσεων στις πλαγιές της Κερκίνης ή Μπέλλες.

Τα ιστορικά γεγονότα που οδήγησαν στην «καταστροφή» της Μοσχόπολης επηρέασαν σοβαρά και τους κατεξοχήν νομαδοκτηνοτροφικούς οικισμούς στην περιοχή του Γράμμου. Στη συνέχεια, ανάμεσα στα 1790 με 1810, η Γράμμουστα, ο κεντρικότερος και πολυπληθέστερος οικισμός, ήρθε αντιμέτωπος με τις διεκδικήσεις του Αλή Πασά των Ιωαννίνων και οι κάτοικοί του οδηγήθηκαν σε νέες μαζικές εξόδους. Ολόκληρα τσελιγκάτα, άλλοτε απόλυτα εξαθλιωμένα και άλλοτε διασώζοντας ένα μέρος των κοπαδιών τους, αναζήτησαν ασφάλεια πέρα από τα βόρεια και ανατολικά όρια της επικράτειας του Αλή. Ψάχνοντας για κενά και διαθέσιμα λιβάδια στα ορεινά, ολόκληρα φαλκάρια βρέθηκαν, αρχικά, να αναπτύσσουν καλυβικές εγκαταστάσεις σε έναν μεγάλο αριθμό ορεινών όγκων πέρα από τον Αξιό. Οι Γραμμουστιάνοι φυγάδες παρουσίαζαν μεγάλη κινητικότητα καθ' όλη τη διάρκεια του 19ου αιώνα, προωθούμενοι όλο πιο ανατολικά και πιο βόρεια. Στην Ανατολική Μακεδονία⁸ έστηναν τα θερινά καλύβια τους στις πλαγιές της Κερκίνης

⁶ Α.Ι. Κουκούδης, *όπ. π.*, σ. 451-454.

⁷ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *όπ. π.*, σ. 48-64. Βλ. Π. Θ. Πέννας, *Τα Άνω Πορόια Σερρών: το διαμάντι του Μπέλλες, ιστορία και λαογραφία*, Αθήνα 1989, σ. 10-19. Για τη γενεαλογία των βλάχικης καταγωγής οικογενειών των Άνω Ποροίων βλ. Π. Χρ. Ζιώγας, *Άνω Πορρόια, γενεαλογία και εικόνες*, (ιδιωτική έκδοση), 2005.

⁸ Α.Ι. Κουκούδης, *όπ. π.*, σ. 407-419.

(Μπέλλες), του Μενοίκιου και του Όρβηλου. Βορειότερα, στο έδαφος της σημερινής Βουλγαρίας, αναζήτησαν ορεινά λιβάδια στις περιοχές του Πιρίν, της Άνω Τζουμαγιάς, της Ρίλα, του Ραζλόγκ, της Δυτικής Ροδόπης και μέχρι το δυτικό Αίμο. Ανάλογες εγκαταστάσεις δημιουργήθηκαν και στα σημερινά, γειτονικά, ανατολικά εδάφη της Πρώην Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας της «Μακεδονίας», όπως στα ορεινά του Ογκράζντεν, του Μαλέσεβου και αλλού. Σε αντίθεση με άλλους Βλάχους φυγάδες που κατέφυγαν στην Ανατολική Μακεδονία, οι Γραμμουστάνοι διατήρησαν με μια κάποια εμμονή ένα σχεδόν απόλυτο νομαδοκτηνοτροφικό χαρακτήρα. Η πολιτισμική τους ταυτότητα ήταν ιδιαίτερα ισχυρή και υπήρξαν αρκετά πολυπληθείς έτσι ώστε να ενσωματώσουν και να αφομοιώσουν στις τάξεις τους τις όποιες ομάδες Βλάχων διαφορετικής προέλευσης που παρέμεναν κι αυτοί νομαδοκτηνοτρόφοι. Η δημογραφική συμβολή τους στη δημιουργία της βλάχικης εγκατάστασης στην Ηράκλεια ήταν περιορισμένη. Ωστόσο, ο ρόλος τους στην οικονομική ανάπτυξή της ήταν πολύ πιο καθοριστικός. Μέχρι τις αρχές του 20ού αιώνα, οι Γραμμουστιάνοι που είχαν τις ορεινές καλυβικές εγκαταστάσεις τους στους γύρω ορεινούς όγκους κατέβαιναν κάθε χειμώνα και έστηναν ένα δίκτυο χειμαδιών στον κάμπο του Στρυμόνα και μέχρι τη Χαλκιδική. Το δίκτυο αυτών των χειμαδιών ήταν ιδιαίτερα πυκνό γύρω από την Ηράκλεια.

Μία πολύ μεγαλύτερη ομάδα Βλάχων συνοικιστών παρουσιάζεται να προερχόταν από τα βλαχοχώρια στην περιοχή του Ολύμπου⁹. Ανάμεσα στα 1805 με 1815, κατά τη διάρκεια της έκρυθμης περιόδου της αντιπαράθεσης του Αλή Πασά με τους αρματολούς του Ολύμπου, η οικονομία της περιοχής δοκίμασε μία ισχυρή κρίση και οι συνθήκες ασφαλείας κατέρρευσαν. Λέγεται πως 80 με 100 οικογένειες από το Λιβάδι Ελασσόνας αναγκάστηκαν να εκπατριστούν και να στραφούν προς την Ανατολική Μακεδονία. Στην περίπτωση του γειτονικού Κοκκινοπλού οι συνθήκες της εξόδου φέρονται να ενισχύθηκαν και από την επιδημία που κτύπησε την περιοχή στα 1813. Το ισχυρότερο πλήγμα σημειώθηκε την ίδια χρονιά, όταν ο Αλή και ο γιός του Βελή επιτέθηκαν απροειδοποίητα στο προπύργιο των Λαζαίων στη Μηλιά Πιερίας και εξουδετέρωσαν τα δυναμικά σώματα των αρματολών της περιοχής. Ήταν η σειρά της Φτέρης να επηρεαστεί, καθώς η σχέση της με τους Λαζαίους και τη Μηλιά ήταν ιδιαίτερα στενές. Τώρα πια την έξοδο ακολούθησαν ομάδες πολεμιστών με τις οικογένειές τους. Αρκετοί από αυτούς πέρασαν στις επικράτειες του Ισμαήλ μπέη των Σερρών και του γιού του Γιουσούφ, διοικητή τότε στη Θεσσαλονίκη, και πολλοί ήταν αυτοί που προσέφεραν τις υπηρεσίες στους ισχυρούς τοπάρχες και αντίπαλους του Αλή. Νέες συνθήκες εξόδου δημιουργήθηκαν με τη συμμετοχή των Ολύμπιων Βλάχων στην επανάσταση

⁹ Α.Ι. Κουκούδης, *Οι Ολύμπιοι Βλάχοι και τα Βλαχομογλενά*, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 82-86, 99-102, 116-117, 145-147.

του 1821. Η επαναστατική κίνηση έληξε σύντομα, την άνοιξη του 1822, όταν οι Οθωμανοί κατέστρεψαν τον Κοκκινοπλό και εξουδετέρωσαν οριστικά τους Λαζαίους στη Μηλιά. Φτάνοντας στην Ανατολική Μακεδονία οι οικογένειες των φυγάδων σκόρπισαν σε μικρές ομάδες και, εξελικτικά, σχημάτισαν εδραίες εγκαταστάσεις σε αστικά, οικονομικά και διοικητικά κέντρα, καθώς και σε κεφαλοχώρια της περιοχής. Το γεγονός αυτό έρχεται να ενισχύει την άποψη πως οι περισσότεροι ασκούσαν επαγγέλματα σχετικά με την οικονομία της αγοράς ή πως έχασαν το όποιο ζωικό τους κεφάλαιο κατά τη διάρκεια των εξόδων. Η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους παρατηρήθηκε στην περίπτωση της Ηράκλειας, όπου πολλές οικογένειες διατήρησαν στις οικογενειακές τους παραδόσεις την ανάμνηση της καταγωγής τους από τα βλαχοχώρια του Ολύμπου.

Στην περίπτωση της Βωβούσας στο Ζαγόρι της Ηπείρου η πρωταρχική αιτία για τις εξόδους ήταν η προσπάθεια του Αλή Πασά να απομυζήσει οικονομικά τους κατοίκους του ακμαίου τότε βλαχοχωριού και η στρατηγική που εφήρμοσε ώστε να το μετατρέψει σε τσιφλίκι. Ανάμεσα στα 1808 με 1817, μία επιδημία, κάποιες υποκινημένες επιθέσεις ληστών, μα κυρίως η αδυναμία αποπληρωμής μεγάλων συλλογικών οφειλών, ώθησε σε μαζική έξοδο τους μισούς Βωβουσιώτες. Μερικά χρόνια αργότερα, στα 1824, οι Βωβουσιώτες που παρέμειναν στο χωριό βρέθηκαν αντιμέτωποι με τις επιτάξεις και τις αγγαρείες που τους επιβλήθηκαν από τα οθωμανικά στρατεύματα, καθώς αυτά προσπαθούσαν να κάμψουν την αντίσταση του πολιορκημένου Μεσολογγίου. Έτσι κι οι τελευταίοι κάτοικοι εγκατέλειψαν το χωριό. Οι περισσότεροι φυγάδες της Βωβούσας αναζήτησαν ασφάλεια και προοπτική πέρα από τον Αζιό, μέχρι τα ορεινά της Ροδόπης¹⁰. Διάφορες σε μέγεθος ομάδες σκόρπισαν στην περιοχή των Σερρών. Οι οικογένειες των προυχόντων ή όσων μπόρεσαν να διασώσουν ένα κάποιο κεφάλαιο βρέθηκαν σε πόλεις, όπως οι Σέρρες, και άλλοι σε κεφαλοχώρια, τόσο στα ορεινά όσο και στα πεδινά. Λόγω του τύπου των εγκαταστάσεων που δημιούργησαν, η προσωινμία Μπασιώτης, δηλαδή Βωβουσιώτης Βλάχος, έφτασε στο σημείο να είναι, τοπικά, ταυτόσημος του εδραίου Βλάχου, εκείνου του Βλάχου που ζούσε σταθερά σε κάποιο κεφαλοχώρι και που ασχολιόταν εν μέρει με την αγροτική οικονομία και κυρίως με εμποροβιοτεχνικές δραστηριότητες. Εξελικτικά, η μεγαλύτερη συγκέντρωσή τους παρατηρήθηκε στην Ηράκλεια. Ωστόσο, διατήρησαν στενές επαφές και σχέσεις με τις μικρότερες εγκαταστάσεις τους σε γειτονικά κεφαλοχώρια, όπως στην περίπτωση του Αχλαδοχωριού, του Άγκιστρου και του Πέτροβου πάνω από το Σιδηρόκαστρο. Η παρουσία τους ήταν τόσο έντονη, ώστε,

¹⁰ Α.Μ. Κολτσιδάς, *Ιστορία της Βωβούσας: απομνημονεύματα Απόστολου Χατζή ή Τσαρούχα για τη Βωβούσα του 19ου αιώνα*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 45-54. Βλ. Α. Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 178-182.

στις αρχές του 20ού αιώνα, οι Βρετανοί μελετητές των Βλάχων Wace και Thompson έφτασαν στο σημείο να αναφέρουν πως στην Ηράκλεια υπήρχαν τριακόσιες (300) οικογένειες με καταγωγή από τη Βωβούσα¹¹. Η καταγραφή τους θα πρέπει να θεωρηθεί μάλλον υπερβολική, καθώς μοιάζει να αγνοεί την παρουσία και τη συμβολή και των υπόλοιπων Βλάχων συνοικιστών.

Ανάλογα προβλήματα αντιμετώπισαν και τα βλαχοχώρια των Γρεβενών¹², στις πλαγιές της βόρειας Πίνδου. Ανάμεσα στα 1810 με 1820, παρά τα κατοχυρωμένα και ισχυρά οθωμανικά προνόμια, που μέχρι τότε τα προστάτευαν, ο Αλή Πασάς μεθόδευσε την καθυπόταξη και την οικονομική αφαιμάξη τους. Στα 1819, ολόκληρα τσελιγκάτα, κυρίως από την Αβδέλλα αλλά και από το Περιβόλι και τη Σμίξη, αντί να πάρουν το δρόμο για τα παραδοσιακά θεσσαλικά χειμαδιά τους ξεστράτισαν και αποφεύγοντας τις φρουρές του Αλή πέρασαν τον Αξιό και βρέθηκαν μακριά από την επικράτεια και τις απαιτήσεις του. Οι φυγάδες επιχείρησαν να εδραιώσουν νέες νομαδοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις στις πλαγιές της Κερκίνης κι αναζήτησαν νέα χειμαδιά στη Χαλκιδική. Όταν, τελικά, ο Αλή Πασάς εξουδετερώθηκε από το σουλτάνο, στα 1822, και τα επαναστατικά γεγονότα στην περιοχή της Νάουσας και του Βερμίου έληξαν, οι περισσότεροι προτίμησαν να αφήσουν πίσω τους την Ανατολική Μακεδονία και να εγκατασταθούν στο Βέρμιο, πάνω από τη Βέροια. Ωστόσο, όσοι παρέμειναν ρίζωσαν στα Άνω Πορόια, τη Φιλύρα και τη Ράμνα. Εξελικτικά, ορισμένοι πέρασαν με τα κοπάδια τους στις πλαγιές του Μενοίκιου και του Όρβηλου, όπου εγκαταστάθηκαν στο Χιονοχώρι και τα Καλύβια του Λαϊλιά, κι άλλοι ακόμη πιο βόρεια στο Πιρίν και τη Δυτική Ροδόπη στο σημερινό βουλγαρικό έδαφος. Οι περισσότεροι παρέμειναν νομαδοκτηνοτρόφοι για αρκετές γενιές, συμβιώνοντας στενά με τους φυγάδες από το Γράμμο. Από την άλλη μεριά δεν ήταν λίγοι αυτοί που βρέθηκαν να αλλάζουν οικονομική και κοινωνική ταυτότητα, εγκαταλείποντας τους οικισμούς στην Κερκίνη και προτιμώντας να εγκατασταθούν οριστικά στην Ηράκλεια που συνεχώς αναπτυσσόταν.

Προβλήματα με τον διεκδικητικό Αλή Πασά αντιμετώπισαν και οι Βλάχοι των χωριών του Ασπροποτάμου και της Χώρας Μετσόβου στη νότια Πίνδο. Άλλες φορές ο Αλή προσπαθούσε να υποτάξει τους δυναμικότερους από τους τοπικούς κλεφταρματολούς ή να αποσπάσει τον πλούτο των προυχόντων και άλλοτε επιχειρούσε να μετατρέψει σε τσιφλίκια ολόκληρα ακμαία βλαχοχώ-

¹¹ M. S. Thompson, A. J. B. Wace, *Οι νομάδες των Βαλκανίων: περιγραφή της ζωής και των εθίμων των Βλάχων της Βόρειας Πίνδου* (εισ.-σχ.: Νίκος Κατσάνης, μτφρ: Πάνος Καραγιώργος), Θεσσαλονίκη 1989, σ. 196.

¹² Γ.Χ. Χιονίδης, «Οι ανέκδοτες αναμνήσεις του Γιώτη, (Παναγιώτη), Ναούμ για τους Βλάχους της Ηπείρου και της Μακεδονίας στη διάρκεια του 19ου αιώνα και για την επανάσταση του 1878 στη Μακεδονία», *Μακεδονικά* 24 (1984), σ. 50-74. Βλ. Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 251-254.

ρια που δέσποζαν πάνω στα σημαντικά ορεινά περάσματα. Λέγεται πως οι κάτοικοι της Τζούρτζιας, της σημερινής Αγίας Παρασκευής, οδηγήθηκαν σε μαζική έξοδο όταν κάποιος πρόκριτος του χωριού συνειδητοποίησε πως αργά ή γρήγορα οι διεκδικήσεις του Αλή θα έφταναν σε οριακό σημείο. Προέτρεψε τους κατοίκους να το εγκαταλείψουν και να φύγουν. Καθοδηγούμενες από τον Αλή επιθέσεις ληστών τρομοκρατούσαν τα χωριά και οι πιο προνοητικοί προτίμησαν να εγκαταλείψουν τις προγονικές εστίες. Υπάρχουν αναφορές πως, κάτω από αυτές τις συνθήκες, τα βλαχοχώρια του Ασπροποτάμου και του Μετσόβου έχασαν ένα σημαντικό μέρος των κατοίκων τους. Μικρότερες ή μεγαλύτερες ομάδες οικογενειών, παίρνοντας μαζί τους όποιο μέρος των περιουσιών τους σε χρήματα ή ζωικό κεφάλαιο μπορούσαν να διασώσουν, αναγκάστηκαν να εκπατριστούν. Έφυγαν κυρίως οι δραστήριοι εμποροβιοτέχνες που θα μπορούσαν να αναζητήσουν μία καλύτερη τύχη κάπου αλλού ή οι πιο απελπισμένοι που δεν είχαν πια τίποτα να χάσουν. Τα πολεμικά γεγονότα με τη συμμετοχή των Βλάχων της νότιας Πίνδου στην επανάσταση του 1821 έφεραν νέες καταστροφές, δημιούργησαν νέες συνθήκες ανασφάλειας και εξόδων και επισφράγισαν τη φυγή. Οι περισσότεροι από τους φυγάδες του Ασπροποτάμου στράφηκαν και πάλι προς την Ανατολική Μακεδονία¹³. Οικογενειακές παραδόσεις και αρχαικές πληροφορίες επιβεβαιώνουν την άφιξη φυγάδων από το Μέτσοβο, την Καλομοίρα, την Καστανιά, τον Αμάραντο, το Χαλίκι, την Αγία Παρασκευή, το Γαρδίκι και το Νεραϊδοχώρι, δίχως να μπορούμε να αποκλείσουμε την ύπαρξη φυγάδων κι από άλλα γειτονικά βλαχοχώρια. Βρέθηκαν να σχηματίζουν εδραίες εγκαταστάσεις στις πολιτείες και τα προϋπάρχοντα ορεινά κεφαλοχώρια, όπου συγκρότησαν δυναμικούς πυρήνες Βλάχων εμποροβιοτεχνών, επαγγελματιών, μεταφορέων και χανιτζήδων. Οι πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν αυτές στα ορεινά κεφαλοχώρια του Νευροκοπίου. Πολύ λιγότεροι ήταν αυτοί που παρέμειναν νομαδοκτηνοτρόφοι και ενσωματώθηκαν στους πληθυσμούς των Γραμμουστιάνων. Εμποροβιοτέχνες ή νομαδοκτηνοτρόφοι, οι φυγάδες από τη νότια Πίνδο απέκτησαν ένα νέο προσωνύμιο στις περιοχές των νέων εστιών τους και ήταν γνωστοί ως Μότσιανοι. Στην περίπτωση της Ηράκλειας οι περισσότεροι από τους Ασπροποταμίτες παρουσιάζονται να κατάγονταν από την Αγία Παρασκευή¹⁴ και πιθανά από το Γαρδίκι¹⁵. Ο αριθμός τους ήταν, πιθανόν, περιορισμένος, ίσως γιατί αρκετοί επέστρεψαν στις προγονικές εστίες όταν οι συνθήκες το επέτρεψαν. Όσοι παρέμειναν, μάλλον, αφομοιώθηκαν ανάμεσα στους πολυ-

¹³ Ι.Β. Παπασωτηρίου, «Επαρχία Τρικάλων και επαρχία Καλαμπάκας», *Τρικαλινά* 7 (1987), σ. 203-204, 207. Βλ. Α.Ι. Κουκούδης, *Οι μητροπόλεις και η διασπορά των Βλάχων*, όπ. π., σ. 125-139.

¹⁴ Γ.Ι. Κούτσιας, *Τζούρτζια, αναδρομή στο χρόνο*, Τρίκαλα 1986, σ. 20, 59-61.

¹⁵ Α.Γ. Καρανάσιος, *Ιστορικά, λαογραφικά, παραδόσεις Γαρδικίου Αθαμάνων*, Τρίκαλα 1979, σ. 32.

πληθέστερους φυγάδες από άλλες περιοχές.

Αναμφίβολα, η συρροή των Βλάχων στην Ηράκλεια εξελίχθηκε σταδιακά και δίπλα σε έναν αρχικά περιορισμένο, αλλά σίγουρα προϋπάρχοντα πληθυσμό. Όμως, ο ρόλος της ως ένα ανερχόμενο οικονομικό κέντρο προσέελκυσε και άλλους νέους κατοίκους πέρα από τους Βλάχους. Ένα μέρος των νεοαφιχθέντων ήταν οικογένειες σλαβόφωνων χριστιανών. Οι περισσότεροι από αυτούς υπήρξαν κολίγοι σε γειτονικά τσιφλίκια κι άλλοι προέρχονταν από πιο μακρινά χωριά της ευρύτερης περιοχής. Οι ευκαιρίες για εργασία προσέλκυσαν και ομάδες χριστιανών και μουσουλμάνων Τσιγγάνων. Άλλοι από αυτούς ήταν απλοί τεχνίτες και άλλοι εποχιακοί εργάτες γης. Θα πρέπει να αναφερθεί πως, σύμφωνα με οικογενειακές παραδόσεις, ανάμεσα στους βλαχόφωνους βρέθηκαν να ενσωματώνονται και ορισμένες οικογένειες ελληνοφώνων από την Ήπειρο, τη Θεσσαλία και τις δυτικότερες περιοχές της Μακεδονίας. Στις αρχές του 20ού αιώνα, είχαν ήδη σχηματιστεί πέντε διακριτές συνοικίες. Τα σπίτια των χριστιανών ίσως έφτασαν να αριθμούν μέχρι και χίλια διακόσια (1.200). Στα βορειοδυτικά υπήρχε η συνοικία των σλαβόφωνων χριστιανών κατοίκων, γύρω από την παλαιότερη εκκλησία του 1833, αφιερωμένη στη Γέννηση της Θεοτόκου. Στα βορειοανατολικά είχε αναπτυχθεί η Νέα ή Βλάχικη συνοικία, γύρω από την εκκλησία του 1869, αφιερωμένη στην Κοίμηση της Θεοτόκου. Η χρονολόγηση των εκκλησιών οδηγεί στην υπόθεση πως οι Βλάχοι βρήκαν στην Ηράκλεια και έναν πρωταρχικό πυρήνα σλαβόφωνων χριστιανών κατοίκων, πέρα από τους προϋπάρχοντες Τούρκους. Η συνοικία των Τούρκων βρισκόταν στα νοτιοδυτικά, η συνοικία των μουσουλμάνων Τσιγγάνων στα νότια και η συνοικία των χριστιανών Τσιγγάνων στα νοτιοανατολικά. Η μουσουλμανική κοινότητα διατηρούσε μεγάλο λιθόκτιστο τζαμί και αποτελούσε γύρω στο ένα τέταρτο του συνολικού πληθυσμού. Από αυτούς το ένα τρίτο ήταν Τούρκοι και οι υπόλοιποι μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι. Οι πραγματικοί Τούρκοι ήταν γνωστοί ως Κονιάροι. Η προσωνομία τους είναι δηλωτική της καταγωγής τους από τους εποίκους που εγκαταστάθηκαν στην Ανατολική Μακεδονία κατά τη διάρκεια των πρώτων χρόνων της οθωμανικής κυριαρχίας¹⁶.

Στα 1903, είχαν ήδη λιθοστρωθεί οι κεντρικές οδοί και η Ηράκλεια έπαιρνε τη μορφή μιας εύρωστης και συνεχώς αναπτυσσόμενης πολιτείας. Φωτογραφίες της εποχής μαρτυρούν τη συνύπαρξη των παλαιότερων και χαρακτηριστικών, χαμηλών, πλινθόκτιστων κατοικιών αγροτικού τύπου και των νεόκτιστων, διώροφων και συχνά νεοκλασικών κατοικιών αστικού τύπου. Οι οικονομικές δραστηριότητες επικεντρώνονταν σε πέντε πλατείες, γύρω από τις οποίες βρίσκονταν τα καταστήματα και τα εργαστήρια των εμπόρων και των βιοτεχνών κάθε είδους. Η κινητήρια δύναμη της αγοράς της Ηράκλειας

¹⁶ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμος Α', όπ. π., σ. 14-18, 26-32, 60-61.

βασίζοταν στη μεγάλη και ποικίλη αγροτική και κτηνοτροφική παραγωγή του κάμπου του Στρυμόνα και των πολυάριθμων και κυρίως τουρκικής ιδιοκτησίας τσιφλικιών στην ευρύτερη περιοχή. Εξάλλου, ο κάμπος του Στρυμόνα ήταν γνωστός στους Τούρκους τσιφλικάδες ως Αλτίν Οβασί, δηλαδή ως χρυσοφόρος κάμπος. Οι Βλάχοι εμποροβιοτέχνες παρουσιάζονται να ελέγχουν την αγορά και το φημισμένο παζάρι της Ηράκλειας. Ανέλαβαν έναν ιδιαίτερα ρυθμιστικό ρόλο καθώς συγκέντρωναν, αξιοποιούσαν και προωθούσαν σε μεγαλύτερες αγορές τόσο τις πρώτες ύλες όσο και τα επεξεργασμένα προϊόντα¹⁷. Επιπλέον, Βλάχοι επαγγελματίες προσέφεραν σημαντικότητες, τότε, υπηρεσίες, όπως οι μεταφορείς και οι χανιτζήδες. Ενδεικτική είναι η πληροφορία που μας μεταφέρει ο Νικόλαος Σχινάς, στα 1887, πως στην Ηράκλεια λειτουργούσαν δέκα (10) χάνια, όταν στις Σέρρες υπήρχαν είκοσι τέσσερα (24)¹⁸. Ο δυναμικός οικονομικός και κοινωνικός ρόλος των Τζουμαγιωτών Βλάχων δεν θα πρέπει να αντιμετωπιστεί ως ένα απομονωμένο και αυτόνομο φαινόμενο. Ενισχύθηκε κατά πολύ από την ανάπτυξη και την αξιοποίηση συγγενικών δικτύων αλληλοϋποστήριξης με τις βλάχικες εμποροβιοτεχνικές εγκαταστάσεις, που αναπτύχθηκαν παράλληλα στην ευρύτερη περιοχή της Ανατολικής Μακεδονίας τόσο στις πόλεις όσο και στα κεφαλοχώρια στα ορεινά και τα πεδινά. Επιπλέον, αρκετοί Τζουμαγιώτες είχαν διασκορπιστεί σε γειτονικούς οικισμούς, όπως στο γειτονικό Πετρίτσι¹⁹ και κυρίως κατά μήκος των τότε οδικών αρτηριών, όπου λειτουργούσαν χάνια και εμπορικά καταστήματα. Σύμφωνα με αρχειακή πηγή²⁰, την πρώτη δεκαετία του 20ού αιώνα, χαρακτηριστικές περιπτώσεις ήταν τα χάνια που κατείχαν Τζουμαγιώτες στα χωριά Κούλα, Μαρικοστένοβο, Λιμπούνοβο και Μαρινοπόλ της περιοχής Πετριτσίου, λίγο πίσω από τα σημερινά σύνορα.

Το ίδιο ενισχυτικές υπήρξαν οι σχέσεις με τα πολυάριθμα βλάχικα χειμαδιά γύρω από την Ηράκλεια. Μπορεί η παρουσία των νομαδοκτηνοτρόφων να ήταν περιοδική, όμως ένα σημαντικό μέρος της παραγωγής τους διακινούνταν μέσω της αγοράς της Ηράκλειας, όπου έκαναν κι ένα μεγάλο μέρος των προμηθειών τους. Σύμφωνα με εκθέσεις που περιέχουν στοιχεία για τη βλάχικη

¹⁷ Στοιχεία για την τότε οικονομία της Ηράκλειας, Γ. Χατζηκυριακού, «Μακεδονία μετά του παρακειμένου τμήματος της Θράκης», στο Ν.Γ. Ιγγλέσης, *Οδηγός της Ελλάδος, απάσης της Μακεδονίας, της Μικράς Ασίας μετά των νήσων του αρχιπελάγους και των νήσων Κρήτης-Κύπρου-Σάμου*, έτος Γ', τόμ. 2, Αθήνα (1910-1911), σ. 122.

¹⁸ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορικά σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 420.

¹⁹ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Ζγ, *Μακεδονικά 1908*, «Οι εφοροεπίτροποι προς την Α. Πανιερότητα τω Μητροπολίτη Σερρών», (Εν Πετριτσίο, 29 Δεκεμβρίου 1903).

²⁰ Αρχείο Γενναδείου Βιβλιοθήκης - Φ. 209.1, Αρχείο Οικογένειας Δραγούμη, *Βιλαέτι Θεσσαλονίκης-Καζάς Σερρών 1904-1909*, εγγρ. 4, «Πληροφορία διά την οργάνωσιν αμύνης επί του όρους Ορβηλος».

δημογραφική παρουσία στην Ανατολική Μακεδονία και οι οποίες εντοπίστηκαν στο Ιστορικό Αρχείο του Υπουργείου Εξωτερικών²¹, πληροφορούμαστε πως, στα μέσα της πρώτης δεκαετίας του 20ού αιώνα, ο βλάχικος πληθυσμός της Ηράκλειας παρουσίαζε διακυμάνσεις ανάμεσα στη θερινή και τη χειμερινή περίοδο. Οι διαφορές ήταν αποτέλεσμα της διαχείμασης στην ίδια την Ηράκλεια πολλών και κυρίως τσελιγκάδικων οικογενειών. Οι περισσότερες από αυτές τις οικογένειες, αν όχι όλες, προέρχονταν από την Μπόζντοβα, τη Λόποβα και τη Σιάτροβα, τρεις θερινές νομαδοκτηνοτροφικές εγκαταστάσεις Γραμμουστιάνων στα ορεινά πάνω από το Μελένικο, στις πλαγιές του Όρβηλου ή Πιρίν, στο γειτονικό έδαφος της σημερινής Βουλγαρίας. Χειμαδιά στην περιοχή σχημάτισαν και μικρότερα φαλκάρια²² από τα Καλύβια του Λαϊλιά, πάνω από τις Σέρρες. Από την Μπόζντοβα κατέβαιναν οι οικογένειες των τσελιγκάδων Νίτσιου Στεργιούτσα και Νικόλαου και από τη Σιάτροβα οι οικογένειες των κεχαγιάδων Δημήτριου Μπαλιγκάρη και Μήτηρου Καραμάνη. Χειμαδιά της ίδιας προέλευσης υπήρχαν σε πολλά γειτονικά χωριά και τσιφλίκια. Στο Ποντισμένο κατέβαινε το φαλκάρι του αρχιτσέλιγκα Νικόλαου Στεργίου Παφλιάνου από τη Λόποβα με δέκα (10) οικογένειες και εξακόσια (600) με επτακόσια (700) πρόβατα. Στο Μεγαλοχώρι, κτήμα του Ακίλ Βέη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Αλέξης με δέκα (10) οικογένειες, επτακόσια (700) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Νεοχώρι, κτήμα του Αντωνάκη Παρίση, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Γιώργης με τέσσερις (4) οικογένειες, εξακόσια (600) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Λιμνοχώρι, κτήμα του Χατζηαβδούλ Εφέντη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Μίχος Οικονόμου από τη Λόποβα με δεκατρείς (13) οικογένειες, οκτακόσια (800) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Δενδροχώρι, κτήμα της πρόκριτης οικογένειας Χατζηλαζάρου από τις Σέρρες, που όμως κατοικούσε στη Θεσσαλονίκη, είχε χειμαδιά ο τσέλιγκας Χρήστος με πέντε (5) βλάχικες οικογένειες, τετρακόσια (400) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Χορτερό έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Βασίλειος Παφλιάνος από τη Λόποβα με δέκα (10) οικογένειες, χίλια εκατό (1.100) πρόβατα και εξήντα (60) άλογα. Στο Καμαρωτό έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Αδάμος με πέντε (5) οικογένειες, εξακόσια (600) πρόβατα και δέκα (10) άλογα. Στη Θερμοπηγή έστηνε χειμαδιά ο κεχαγιάς Παρίσης με είκοσι (20) οικογένειες, χίλια (1.000) πρόβατα και τριάντα (30) άλογα. Στο Μελενικίτσι έστηναν χειμαδιά οι κε-

²¹ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Ζγ, *Μακεδονικά 1908*, «Στατιστική των εν τω τμημάτι Δεμίρ Ισσαρίο, Κάτω Τζουμαγιάς και Πορροϊών οικοούντων μονίμων και νομάδων βλαχοφώνων, υπογραφή Στιβαρός», (23 Οκτωβρίου 1903), επίσης, «Εκθεση ιερέα Φωτίου προς μητρόπολη Μελενίκου», (Μελένικο, 22 Δεκεμβρίου 1903) και «Εκθεση βλάχικων εγκαταστάσεων περιοχής Ανατολικής Μακεδονίας».

²² φαλκάρι (βλάχικη λέξη): ομάδα συγγενικών μεταξύ τους νομαδοκτηνοτροφικών οικογενειών ή αλλιώς μία νομαδοκτηνοτροφική φάρα, συνοδευόμενη από το σύνολο των κοπαδιών και την κινητή περιουσία τους.

χαγιάδες Αναγνώστης, Χρήστος και Σιαμάτας από την Μπόζντοβα. Οι ίδιοι είχαν χειμαδιά και στο Χριστό. Βλάχικα χειμαδιά αναφέρεται πως υπήρχαν κατά διαστήματα και στα γειτονικά σημερινά χωριά Κοίμηση, Σχιστόλιθος, Στρυμονοχώρι, Γεφυρούδι, Αμμουδιά και Σαρακατσαναίικα. Αυτές οι πολύτιμες αρχαιακές πληροφορίες μας βοηθούν να κατανοήσουμε την ανάπτυξη και το ρόλο της Ηράκλειας ως μία βλάχικη εγκατάσταση εμποροβιοτεχνικού τύπου ανάμεσα σε πολυάριθμα και δραστήρια βλάχικα χειμαδιά.

Λέγεται πως το πρώτο ελληνικό σχολείο λειτούργησε στην Ηράκλεια γύρω στα 1866. Ωστόσο, η καλλιέργεια της ελληνικής παιδείας αποτελούσε παραδοσιακή διάσταση της ταυτότητας των Βλάχων συνοικιστών την οποία μετέφεραν από τις παλαιότερες εστίες τους. Έτσι, δεν αποτελεί έκπληξη πως, στα 1875, ο Emile Picot παραδέχεται πως οι Βλάχοι της Ηράκλειας ήταν ταυτισμένοι με την ελληνική εθνική ιδέα²³. Η πρώτη ρήξη στη συνοχή της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας παρουσιάστηκε όταν ένα μέρος των σλαβόφωνων χριστιανών δελεάστηκε από τις προτάσεις των βουλγαρικών εθνικών ιδεολογημάτων και επιχείρησε να θέσει σε λειτουργία βουλγαρικό σχολείο στα 1870 και αργότερα στα 1903. Ωστόσο, οι δύο εκκλησίες της Ηράκλειας παρέμειναν στη διαχείριση της ελληνορθόδοξης - πατριαρχικής κοινότητας και σε αυτές ιερουργούσαν πέντε (5) ιερείς. Οι εξαρχικοί αναγκάστηκαν να κτίσουν ένα δικό τους μικρό παρεκκλήσι στα 1902. Στα 1906 και σύμφωνα με έκθεση²⁴ του επιθεωρητή των ελληνικών σχολείων Δημήτριου Σάρρου, στην Ηράκλεια λειτουργούσε οκτατάξιο αρρεναγωγείο με διακόσιους έναν (201) μαθητές, τετρατάξιο παρθεναγωγείο με εκατόν μία (101) μαθήτριες, νηπιαγωγείο με εκατόν εβδομήντα πέντε (175) μαθητές και μαθήτριες και ένα ιδιαίτερο σχολείο για τριάντα (30) χριστιανούς Τσιγγάνους μαθητές και μαθήτριες. Στα σχολεία υπηρετούσαν έξι (6) δάσκαλοι και τέσσερις (4) δασκάλες. Η ελληνορθόδοξη κοινότητα είχε στην ιδιοκτησία της το τσιφλίκι της Τοπόλνιτσας, που σήμερα βρίσκεται στη συνοριακή γραμμή με τη Βουλγαρία πάνω από τον Προμαχώνα και το οποίο της απέφερε ετησίως έσοδα ενενήντα (90) λιρών. Το κτήμα αυτό ενοικίαζε ο τσέλιγκας Δήμητσας από την Μπόζντοβα, όπου και έστηνε χειμαδιά με περίπου δεκαπέντε (15) οικογένειες, περισσότερα από δύο χιλιάδες (2.000) πρόβατα και εκατό (100) άλογα. Οι δύο εκκλησίες είχαν έσοδα ενενήντα (90) με εκατόν είκοσι (120) λίρες και από την εκμετάλλευση της υπόλοιπης κοινοτικής περιουσίας υπήρχαν επιπλέον έσοδα εξήντα (60) λιρών. Οι εξαρχικοί είχαν προσαυξήσει το δυναμικό τους από σαράντα επτά (47) σπίτια σε ογδόντα (80) λόγω της συρροής νέων μελών

²³ E. Picot, *Les Roumains de la Macedoine*, Paris 1875, σ. 39.

²⁴ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/ΚΑ, 1906, *Φάκελος εκθέσεων επιθεωρητών των εν Θράκη και Μακεδονία σχολείων*, «Εκθεσις του Γενικού Επιθεωρητού των Ελληνικών σχολείων Δ. Σάρρου περί Σερρών, Κάτω Τζουμαγιάς και Πρόσνικ», (22 Μαΐου 1906).

από τα γύρω χωριά. Λειτουργούσε μικρό σχολείο για μόλις είκοσι (20) με είκοσι πέντε (25) μαθητές και μαθήτριες, όπου εργάζονταν δύο (2) δάσκαλοι και δύο (2) δασκάλες. Όσον αφορά τους Βλάχους κατοίκους, είχαν επιχειρηθεί επανειλημμένες προσπάθειες της ρουμανικής προπαγάνδας να προσεταιριστεί ορισμένους κατοίκους στις ρουμανικές εθνικές ιδεολογικές προτάσεις, να ιδρυθεί ρουμανικό σχολείο και εξελικτικά ρουμανίζουσα κοινότητα, όπως στην περίπτωση των Άνω Ποροίων. Οι προσπάθειες απέτυχαν παταγωδώς, καθώς βρέθηκαν αντιμέτωπες με την αντίσταση της συντριπτικής πλειοψηφίας των Τζουμαγιωτών. Σύμφωνα με τον Σάρρο, μόλις δεκαπέντε (15) οικογένειες από τις περίπου πεντακόσιες (500) βλάχικες παρουσιάζονταν να είχαν δεχθεί μια κάποια επιρροή. Όπως και σε άλλες περιπτώσεις βλάχικων οικισμών και εγκαταστάσεων, η ρουμανική προπαγάνδα βασίστηκε στη δράση ενός τυχοδιωκτικού προσώπου (Μιχαλόυσης Μαργαρίτης), που άλλοτε παρουσιαζόταν ως υποστηρικτής της βουλγαρικής Εξαρχίας και άλλοτε ως οπαδός της ρουμανικής κίνησης. Ενδεικτική της ταύτισης των Βλάχων της Ηράκλειας με την ελληνική εθνική ιδέα ήταν επιστολή διαμαρτυρίας που υπέγραψαν και απέστειλαν στο Οικουμενικό Πατριαρχείο, με ημερομηνία 25 Απριλίου 1907, για τη συνεχιζόμενη δράση της ρουμανικής προπαγάνδας. Ανάμεσα σε άλλα επισήμαιναν πως από τις επτακόσιες (700) οικογένειες της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας οι πεντακόσιες (500) ήταν βλάχικης καταγωγής²⁵. Καθ' όλη τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα είχαν μετατρέψει την μικρή πολιτεία και τα σχολεία της σε κέντρο της ελληνικής δράσης²⁶. Το 1906 ίδρυσαν φιλόπρωχη αδελφότητα, η οποία ενίσχυε άπορους κατοίκους, συντηρούσε αναγνωστήριο, έδινε υποτροφίες και μοίραζε βιβλία. Το 1909 δημιούργησαν το πολιτικό σωματείο *Εθνικός Σύνδεσμος* με πρόεδρο το Δημήτριο Ρώτσκα και οργάνωσαν κοινοτικό γυμναστήριο²⁷. Ενδεικτικό είναι επίσης το γεγονός πως από τις τάξεις των Βλάχων της Ηράκλειας προερχόταν ο καπετάνιος Στέργιος Βλάχμπης, ένας από τους σημαντικότερους αρχηγούς των ελληνικών ανταρτικών σωμάτων που ανέπτυξαν δράση στην Ανατολική Μακεδονία κατά τη διάρκεια του Μακεδονικού Αγώνα²⁸.

Αξίζει να αναφέρουμε ορισμένες από τις πιο ενδεικτικές αναφορές για τη δημογραφική εικόνα της Ηράκλειας στα τέλη του 19ου και τις αρχές του 20ού αιώνα. Στα 1887, ο Νικόλαος Σχινάς κατέγραψε πως στην Ηράκλεια υπήρχαν

²⁵ *Εκκλησιαστική Αλήθεια*, Πατριαρχικό Τυπογραφείο, έτος 27^ο, Κωνσταντινούπολις 1907, σ. 306-308.

²⁶ Α.Μ. Κολτσίδας, *Ιδεολογική συγκρότηση και εκπαιδευτική οργάνωση των Ελληνοβλάχων στο βαλκανικό χώρο 1850-1913*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 243, 415.

²⁷ Α. Μακεδνού, «Η πεδιάς των Σερρών και η πόλις Βαρακλή-Τζουμαγιά», *Μακεδονικόν Ημερολόγιον* (Παμμακεδονικός Σύλλογος Αθηνών), Αθήνα 1908, σ. 262.

²⁸ Κ.Θ. Ασλανίδης, *Ιστορικά διάσπαρτα της Ηράκλειας*, Έκδοση Δημοτικής Βιβλιοθήκης Ηράκλειας 1997, σ. 97-103.

πεντακόσιες εβδομήντα (570) οικογένειες χριστιανών και είκοσι (20) με τριάντα (30) οικογένειες μουσουλμάνων²⁹. Αυτοί οι αριθμοί, ιδιαίτερα των μουσουλμάνων, μοιάζουν μάλλον υποτιμημένοι. Στα 1889, ο Σέρβος S. Gorgevic αναφέρει τριακόσια σαράντα επτά (347) σπίτια, επτακόσιους (700) χριστιανούς κατοίκους, που λανθασμένα κατέγραψε ως Σέρβους, και διακόσιους σαράντα (240) μουσουλμάνους κατοίκους. Ωστόσο, η παρουσία των Βλάχων τον ανάγκασε να συμπληρώσει πως ανάμεσα στους χριστιανούς υπήρχαν εκατόν πέντε (105) Βλάχοι φορολογούμενοι³⁰. Σύμφωνα με το δημογραφικό κατάλογο που φέρεται να συνέταξε ο σημαντικότερος στυλοβάτης της ρουμανικής κίνησης, ο Απόστολος Μαργαρίτης, στα 1894 και δημοσίευσε ο A. Rubin στα 1913, υπήρχαν έξι χιλιάδες επτακόσιοι (6.700) Βλάχοι κάτοικοι, αριθμός σίγουρα υπερβολικός³¹. Στα 1895, ο Γερμανός ερευνητής G. Weigand αναφέρει χίλιους (1.000) Βλάχους, τρεις χιλιάδες (3.000) Βούλγαρους, διακόσιους πενήντα (250) Τούρκους και επτακόσιους πενήντα (750) μουσουλμάνους Τσιγγάνους³². Στα 1900, ο V. Kancev αναφέρει χίλιους διακόσιους πενήντα (1.250) Βλάχους, τέσσερις χιλιάδες εκατό (4.100) Βούλγαρους, τετρακόσιους (400) Τούρκους και τριακόσιους (300) Τσιγγάνους³³. Το 1905 και σύμφωνα με τις δημογραφικές καταγραφές του D. M. Brancoff αναφέρονται χίλιοι τριακόσιοι ογδόντα έξι (1.386) Βλάχοι, δεκαπέντε (15) Έλληνες, δώδεκα (12) Αρβανίτες, τρεις χιλιάδες διακόσιοι τριάντα δύο (3.232) πατριαρχικοί Βούλγαροι, τριακόσιοι είκοσι (320) εξαρχικοί Βούλγαροι και εκατόν δύο (102) Τσιγγάνοι, δίχως αναφορές για τους μουσουλμάνους κατοίκους³⁴. Και στις δύο αυτές δημοσιεύσεις οι αριθμοί των Βούλγαρων φαντάζουν υπερβολικοί και των Βλάχων σίγουρα υποτιμημένοι. Ο Αθ. Χαλκιάπουλος, βασιζόμενος στην οθωμανική απογραφή του 1905, γνωστή ως απογραφή του Hilmi πασά, αναφέρει τρεις χιλιάδες τριακόσιους σαράντα πέντε (3.345) πατριαρχικούς, εκατόν σαράντα (140) εξαρχικούς και εξακόσιους πενήντα (650) μουσουλμάνους³⁵. Στα 1905 και πάλι, στην καταγραφή του Οικουμενικού Πατριαρχείου για τους βλάχικους πληθυσμούς αναφέρονται πεντακόσιες (500) οικογένειες³⁶. Κάποια

²⁹ Ν.Θ. Σχινάς, *Οδοιπορική σημειώσεις Μακεδονίας, Ηπείρου, νέας οροθετικής γραμμής και Θεσσαλίας*, Αθήνα 1887, σ. 420.

³⁰ S. Gorgevic, *Makedonien und Alt-Serbien*, Wien 1889, σ. 379.

³¹ A. Rubin, *Les Roumains de Macedoine*, Bucarest 1913.

³² G. Weigand, *Οι Αρωμόνοι (Βλάχοι), ο χώρος και οι άνθρωποι*, τόμ. Α' (εισ., σχ., Α.Γ. Λαζάρου, μτφρ. Τ. Kahl, φιλ. επιμ. Θ. Α. Νημάς, Θεσσαλονίκη 2001, σ. 322.

³³ V. Kancev, *Μακεδονία: εθνογραφία και στατιστική*, Sofia 1900, σ. 177.

³⁴ D.M. Brancoff, *La Macedoine et sa population chretienne*, Paris 1905.

³⁵ Α. Χαλκιάπουλος, *Η Μακεδονία: εθνολογική στατιστική των βιλαετιών Θεσσαλονίκης και Μοναστηρίου*, Αθήνα 1910, σ. 50.

³⁶ *Επίσημα έγγραφα περί της εν Μακεδονία οδνηράς καταστάσεως, εν Κωνσταντινουπόλει, εκ του Πατριαρχικού Τυπογραφείου 1906*, εισαγωγή επανέκδοσης (εισ. επανέκδ., Α.Α. Αγγελόπουλος), Θεσσαλονίκη 1993, σ. μστ'.

αρχαιακή πηγή μας μεταφέρει την πληροφορία πως, στα 1906, στην Ηράκλεια υπήρχαν τρεις χιλιάδες εξακόσιοι (3.600) Βλάχοι κάτοικοι, με καταγωγή από Βωβούσα, τον Κοκκινοπλό, την Ήπειρο και τη Θεσσαλία³⁷. Ένας στατιστικός κατάλογος των ελληνικών προξενικών αρχών, που χρονολογείται γύρω στα 1908, καταγράφει επτά χιλιάδες εννιακόσιους ενενήντα πέντε (7.995) κατοίκους³⁸. Από αυτούς τέσσερις χιλιάδες (4.000) ήταν Βλάχοι, δύο χιλιάδες τετρακόσιοι εξήντα (2.460) πατριαρχικοί σλαβόφωνοι, εβδομήντα πέντε (75) εξαρχικοί σλαβόφωνοι, τριακόσιοι πενήντα (350) χριστιανοί Τσιγγάνοι, τριακόσιοι δέκα (310) μουσουλμάνοι Τσιγγάνοι και οκτακόσιοι (800) Τούρκοι. Ο Ιταλός Amadori-Virgilji αναφέρει πως, στα 1908, υπήρχαν τέσσερις χιλιάδες (4.000) Βλάχοι³⁹. Τελικά, μπορεί οι διάφορες πηγές να διαφωνούν ως προς τη σύνθεση και το δημογραφικό δυναμικό των διάφορων ομάδων των κατοίκων, ωστόσο το βασικότερο συμπέρασμα είναι πως η βλάχικη εγκατάσταση στην Ηράκλεια ήταν η μεγαλύτερη και η σημαντικότερη από όλες όσες είχαν αναπτυχθεί στο τότε σαντζάκι Σερρών.

Στις 26 Νοεμβρίου 1912, κατά τη διάρκεια του Α΄ Βαλκανικού Πολέμου, τα βουλγαρικά στρατεύματα μπήκαν στην Ηράκλεια, ακολουθούμενα από ομάδες Βούλγαρων κομιτατζήδων που είχαν δράσει στην περιοχή. Αυτά τα σώματα βρήκαν την ευκαιρία για πράξεις ωμής αντεκδίκησης. Συγκέντρωσαν και κατασφάξανε μέχρι και τριακόσια (300) γυναικόπαιδα των Τούρκων κατοίκων μαζί με τον τοπικό ιμάμη, ενώ άλλοι είχαν προλάβει να διαφύγουν προς τη Θεσσαλονίκη. Στραφήκανε ακόμη και εναντίον των Βλάχων κατοίκων, οι οποίοι θεωρητικά ήταν τότε σύμμαχοί τους ως μέλη της τοπικής ελληνορθόδοξης κοινότητας. Δολοφόνησαν δεκατέσσερις (14) από αυτούς και λεηλάτησαν πολλές περιουσίες⁴⁰. Στις 28 Ιουνίου του 1913, κατά τη διάρκεια του Β΄ Βαλκανικού Πολέμου, τα ελληνικά στρατεύματα απελευθέρωσαν την Ηράκλεια, ενώ ένα μέρος των κατοίκων με βουλγαρική συνείδηση ακολούθησε την υποχώρηση του βουλγαρικού στρατού. Όταν την ίδια χρονιά πραγματοποιήθηκε η πρώτη επίσημη ελληνική απογραφή του πληθυσμού των νέων επαρχιών, καταγράφηκαν πέντε χιλιάδες πεντακόσιοι έξι (5.506) κάτοικοι. Η απογραφή κατέδειξε πως η Ηράκλεια ήταν, τότε, ο τέταρτος μεγαλύτερος οικισμός της Ανατολικής Μακεδονίας μετά την Καβάλα, τις Σέρρες

³⁷ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, *Προξενείο Θεσσαλονίκης 1906*, «Πίναξ στατιστικός των εν τη Προξενική Περιφέρεια Σερρών Βλαχοφώνων και Ρουμανιζόντων, υπογραφή πρόξενος Μ. Τσαμαδός» (Σέρραις, 12 Μαΐου 1906).

³⁸ Ιστορικό Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών, ΑΑΚ/Θ, *Μακεδονικά 1907*, Διοικήσις Σερρών-Καζάς Σερρών.

³⁹ G. Amadori-Virgilji, *La Questione Rumeliota, (Macedonia, Vecchia Serbia, Albania, Epiro), e la politica italiana*, Bitonto 1908.

⁴⁰ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *Η ιστορία της Ηράκλειας Νομού Σερρών*, τόμος Α΄, όπ. π., σ. 20-24, 63-64, 219-245.

και τη Δράμα. Σύμφωνα με στατιστικούς πίνακες της Επιτελικής Υπηρεσίας του Ελληνικού Στρατού⁴¹, πριν τους Βαλκανικούς Πολέμους, υπήρχαν πέντε χιλιάδες εννιακόσιοι πενήντα (5.950) κάτοικοι. Από αυτούς οι τέσσερις χιλιάδες πεντακόσιοι (4.500) ήταν πατριαρχικοί χριστιανοί, στο μεγαλύτερο μέρος τους βλάχικης καταγωγής, οι εκατόν πενήντα (150) ήταν σλαβόφωνοι εξαρχικοί χριστιανοί και οι χίλιοι τριακόσιοι (1.300) μουσουλμάνοι. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, τον Αύγουστο του 1915, μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τις επιπτώσεις τους, οι κάτοικοι αριθμούσαν έξι χιλιάδες εκατόν είκοσι πέντε (6.125). Από αυτούς οι τέσσερις χιλιάδες πεντακόσιοι πενήντα (4.550) ήταν γηγενείς χριστιανοί, οι χίλιοι τριακόσιοι εξήντα (1.360) πρόσφυγες χριστιανοί, κυρίως από περιοχές που είχε κατοχυρωθεί στη Βουλγαρία, οι δεκαπέντε (15) σλαβόφωνοι χριστιανοί, που παλαιότερα ήταν εξαρχικοί, και οι διακόσιοι (200) μουσουλμάνοι. Παρατηρούμε, λοιπόν, πως είχαν περιοριστεί κατά πολύ οι αριθμοί των μουσουλμάνων κατοίκων και των κατοίκων βουλγαρικής συνείδησης και είχε επιχειρηθεί μία πρώτη προσφυγική εγκατάσταση.

Παρά τα σοβαρά προβλήματα που έφεραν οι Βαλκανικοί Πόλεμοι, η Ηράκλεια παρέμενε ακμαία και έμοιαζε να ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία ενσωματωμένη πια στην Ελλάδα. Κανείς δε θα μπορούσε να προβλέψει πως ακόμη χειρότερες και πραγματικά καταστροφικές καταστάσεις έμελε να ακολουθήσουν το ξέσπασμα του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Το Σεπτέμβριο του 1915 άρχισαν να αποβιβάζονται στη λιμάνι της Θεσσαλονίκης τα πρώτα στρατεύματα των συμμάχων της Αντάντ με σκοπό να βοηθήσουν τους Σέρβους. Τον Αύγουστο 1916 οι Βούλγαροι σε συνεργασία με τους Γερμανούς κατέλαβαν την Ηράκλεια και εξελικτικά την υπόλοιπη Ανατολική Μακεδονία ανατολικά του Στρυμόνα, ουσιαστικά με τη συγκατάθεση της ελληνικής κυβέρνησης στην Αθήνα. Η κοίτη του Στρυμόνα αποτέλεσε το ανατολικό τμήμα του Μακεδονικού Μετώπου ανάμεσα στους συμμάχους της Αντάντ και τις Κεντρικές Δυνάμεις. Πολύ σύντομα, στις 14 Σεπτεμβρίου, οι Βούλγαροι διέταξαν την εκκένωση της Ηράκλειας, απομάκρυναν με τη βία όλους τους κατοίκους και τους υποχρέωσαν με ελάχιστα υπάρχοντα να ακολουθήσουν τις φάλαγγες των εξόριστων που τραβούσαν για το εσωτερικό της Βουλγαρίας. Αρχικά και για κάποιους μήνες, οι περισσότεροι εγκαταστάθηκαν στο έρημο από τους Έλληνες κατοίκους του Μελένικο. Άλλοι σκόρπισαν στο Πετρίτσι, το Μπλαγκόεβγκραντ, την Ντούπνιτσα, τη Σόφια, το Τατάρ Παζαρτζίκ και τη Φιλιπούπολη. Το Δεκέμβριο, σχεδόν όλοι οι Τζουμαγιώτες συγκεντρώθηκαν και εκτοπίστηκαν ακόμη πιο μακριά, στο εσωτερικό της ηττημένης και κατεχόμενης Σερβίας. Οδηγήθηκαν μέσω Σόφιας και Νις στην πόλη Ποζάρεβιτς, δίπλα στο Δούναβη. Μικρές ομάδες σκόρπισαν και εγκαταστάθηκαν στο γει-

⁴¹ Επιτελική Υπηρεσία Ελληνικού Στρατού, Στατιστικοί πίνακες του πληθυσμού των Νομών Σερρών και Δράμας, Αθήνα 1919, σ. 5.

τονικό Πέτροβιτς και τα γύρω χωριά, όπως στο Κουσιούλοβο, το Σφιλάινιτς και αλλού. Οι οικογένειες αφέθηκαν στην τύχη τους, δίχως οποιαδήποτε μέριμνα από τους Βούλγαρους, ενώ πολλοί άντρες υποχρεώθηκαν σε καταναγκαστική εργασία, από την οποία πολλοί δεν επέστρεψαν ποτέ. Αποστερημένοι των περιουσιών τους, αδυνατώντας να βιοπορισθούν αποτελεσματικά και ζώντας κάτω από άθλιες συνθήκες άρχισαν να αποδεκατίζονται. Με τη λήξη του πολέμου στα τέλη του 1918, όσοι επιβίωσαν άρχισαν να επιστρέφουν σταδιακά. Χωρίστηκαν σε ομάδες ακολουθώντας ηγετικά πρόσωπα, ικανά να τους οδηγήσουν πίσω στις εστίες τους. Η επιστροφή τους πήρε της μορφή πραγματικής Οδύσσειας που κράτησε πολλούς μήνες και άφησε καθ' οδόν εκατοντάδες εξασθενημένα θύματα. Η πρώτη ομάδα σχημάτισε ένα τραγικό караβάνι αραμπάδων που έφτασε μέσω Νις και Πιρότ στη Σόφια, Εκεί επιβιβάστηκαν σε τρένο το οποίο ακολούθησε μία μακρινή, κυκλωτική πορεία μέσω Αδριανούπολης με κατεύθυνση στις Σέρρες. Μία δεύτερη, μεγαλύτερη και πιο εξασθλωμένη ομάδα έφτασε μέσα από ανάλογες περιπέτειες στο λιμάνι της Βάρνας στη Μαύρη Θάλασσα και περιορίστηκε σε καραντίνα. Εξελικτικά, τα μέλη της επιβιβάστηκαν σε τρία ατμόπλοια τα οποία, μέσω Κωνσταντινουπόλεως, τους αποβίβασαν στην Καβάλα όπου οδηγήθηκαν σε νέα καραντίνα δύο μηνών στις άθλιες καπναποθήκες του λιμανιού. Λέγεται πως μόνο εκεί χάθηκαν περισσότεροι από πεντακόσιους (500) Τζουμαγιώτες προσβεβλημένοι από εξανθηματικό τύφο. Νέα θύματα υπήρξαν στην επόμενη καραντίνα που τους περίμενε στις Σέρρες. Μία τρίτη ομάδα ακολούθησε ένα ακόμη πιο μακρύ ταξίδι επιστροφής. Ταξίδεψε σιδηροδρομικώς μέσω Βελιγραδίου και Ζάγκρεμπ μέχρι το λιμάνι της Ριέκα στη βόρεια Αδριατική. Οδηγήθηκαν ατμοπλοικώς μέσω Κέρκυρας και Πάτρας στις σταφιδαποθήκες του Αίγιου. Μετά από παραμονή έξι μηνών και παίρνοντας ένα ακόμη πλοίο έφτασαν στη Θεσσαλονίκη και αργότερα στην Ηράκλεια⁴².

Ωστόσο, η μικρή πολιτεία της Ηράκλειας δεν υπήρχε πια. Είχε βρεθεί ανάμεσα στα διασταυρούμενα πυρά της πρώτης γραμμής με αποτέλεσμα να καταστραφεί ολοσχερώς από τα θεμέλια της. Περισσότεροι από τους μισούς Τζουμαγιώτες, ίσως μέχρι και τρεις χιλιάδες (3.000), έχασαν τη ζωή τους κατά τη διάρκεια της εξορίας και της Οδύσσειας της επιστροφής λόγω των κακουχιών και των επιδημιών. Η συνοχή του παλαιότερου κοινωνικού ιστού είχε κυριολεκτικά διαλυθεί. Σε πολλές περιπτώσεις ελάχιστα μέλη των μεγάλων παραδοσιακών οικογενειών είχαν κατορθώσει να επιβιώσουν, ενώ ολόκληροι οικογενειακοί κλάδοι είχαν χαθεί οριστικά. Οι πρώτοι κάτοικοι βλάχικης και τσιγγάνικης καταγωγής που επέστρεψαν έστησαν πρόχειρα παραπήγματα σε μικρή απόσταση από τα εκτεταμένα ερείπια. Μέσα σε αυτές τις συνθήκες

⁴² Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, όπ. π. Βλ. Κ.Θ. Ασλανίδης, *Ιστορικά διάσπαρτα της Ηράκλειας*, όπ. π., σ. 9-25.

πολλοί ήταν αυτοί που προτίμησαν να εγκαταλείψουν την Ηράκλεια και να εγκατασταθούν στις Σέρρες, το Σιδηρόκαστρο, το Νέο Πετρίτσι και τη Θεσσαλονίκη. Η ανέχεια του ελληνικού κράτους και η εμπλοκή στη μικρασιατική εκστρατεία απέτρεψε την ανοικοδόμηση της Ηράκλειας και την ουσιαστική παροχή αρωγής σε όσους επιβίωσαν. Έτσι, κατά την απογραφή του 1920 καταμετρήθηκαν μόλις χίλιοι ενιακόσιοι εξήντα ένας (1.961) κάτοικοι. Το 1928 καταγράφηκαν δύο χιλιάδες τριακόσιοι εξήντα έξι (2.366) κάτοικοι. Όμως η πληθυσμιακή ενδυνάμωση ήταν αποτέλεσμα της εγκατάστασης προσφυγικών οικογενειών. Μέχρι το 1925, δίπλα στους παλιούς Τζουμαγιώτες είχαν ήδη εγκατασταθεί ογδόντα (80) οικογένειες από τη Θράκη, είκοσι εννέα (29) οικογένειες από τη Μικρά Ασία, τέσσερις (4) οικογένειες Αρμενίων, τρεις (3) οικογένειες από τη Βουλγαρία και μία (1) οικογένεια από τον Πόντο. Η ανοικοδόμηση της Ηράκλειας ξεκίνησε μόλις το 1930. Ωστόσο, στάθηκε αδύνατο να αποκατασταθεί η πρότερη ανάπτυξη και ακτινοβολία της.⁴³

Η συνεισφορά των Βλάχων στην αναγέννηση της σύγχρονης Ελλάδας είναι αναμφισβήτητη. Όμως, το ιστορικό τών, μάλλον, αγνοημένων Τζουμαγιωτών έρχεται να καταδείξει με πολύ πιο χειροπιαστό τρόπο τους λόγους που ενισχύουν την παραδοσιακή βλάχικη περηφάνια. Στην περίπτωσή τους αυτή δεν πηγάζει στην προσφορά ενδεικτικών και προβεβλημένων προσώπων. Έχει τις βάσεις της στη συλλογική προσφορά μιας ολόκληρης κοινωνίας. Η συμμετοχή τους στις εθνικές περιπέτειες, στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, τους οδήγησαν στην Ανατολική Μακεδονία. Ρίζωσαν και ενίσχυσαν δημογραφικά τον τοπικό ελληνισμό, δημιουργώντας τη μεγαλύτερη βλάχικη εγκατάσταση της ευρύτερης περιοχής. Με χαρακτηριστικά επιχειρηματικό και φιλοπρόοδο πνεύμα υπήρξαν οι ρυθμιστές της ανάπτυξης ενός δραστήριου εμπορικού κέντρου από μηδενική βάση, που συνεχώς προόδευε. Στα χρόνια του Μακεδονικού Αγώνα μετέτρεψαν τη μικρή πολιτεία τους σε κέντρο της ελληνικής δράσης και αντιστάθηκαν σταθερά στη ρουμανική προπαγάνδα. Το αποτέλεσμα ήταν να πληρώσουν με οικονομικό αφανισμό και πραγματική εκατόμβη θυμάτων την ταύτιση της μοίρας τους με αυτή της Ρωμοσύνης.

⁴³ Γ. Καφταντζής, Θ. Τενεκετζής, *όπ.π.*